

Fig. 227.
 Britisk soldater-
 begravelse fra begge
 verdenskrige.
 Ohlsdorf, Hamborg.
 I baggrunden:
 The Stone of
 Remembrance.
 Foto: J. Th., 1948.

Fig. 228.
 Royal Air Force
 kirkegård ved
 Arnhem, Holland:
 Anden verdenskrig.
 Foto: Poul Boeskov,
 1952.

Fig. 229.
 Britisk soldater-
 kirkegård
 fra første verdenskrig:
 Ypres, Belgien.

Fig. 230.
 The Cross of Sacrifice
 på Britisk soldater-
 begravelse på
 Bispebjerg kirkegård,
 København.
 Foto: J. Th., 1949.

	Första världskriget			Andra världs- kriget
	Identifierade	Okända	Sammanlagt antal gravar	
Danmark	53	12	65	ca. 1000
Finland	11	5	16	—
Island	—	—	—	?
Norge	80	86	166	ca. 1000
Sverige	42	31	73	ca. 120

Flertalet från det andra världskriget tillhörde det brittiska flygvapnet medan första världskrigets döda hör till de brittiska sjöstridskrafterna (Nordsjöslaget våren 1916).

Kostnaden för vården av det brittiska samväldets krigsgravar uppgick under budgetåret 1/4 1950—31/3 1951 till 1844589 eng. pund sterling eller ca. 27500000 svenska kronor.

Den brittiska krigsgravkommissionens verk är värd vår honnör och beundran. Engelsk arkitektur och trädgårdskonst har i gemenskap skapat en kyrkogårdsstil, som i många stycken är förebildlig även för den civila kyrkogårdskonsten. Framförallt gäller detta gravvårdarna och deras inplacering i blommor och gräs — denna mjuka och vackra samordning i landskapsbilden. Det gäller också den etiska värderingen av minnet efter de döda. De brittiska krigsgravarna tolka de rent mänskliga och kristna känslorna inför döden. De ge inte uttryck för segrarens himlastormande fanfarer och ge därför inte någon anledning till hämdkänslor hos de besegrade. För britterna själva har *Perikles* ord om de stupade atenarna »Hela jorden är deras grift« blivit en sanning och i våra dagar känna vi mer än någonsin förståelse för Sir Fabian Wares citat år 1937 i minneskriften "*The Immortal Heritage*" att innerst inne kämpade man, »not for glory, nor for wealth, nor for honour, but for that freedom which no good man will surrender but with his life«.

Tempora mutantur

Havearkitekt Johannes Tholle

Med disse klassiske og evigt gyldige linjer om, at *tiderne skifter*, som står over nærværende, men med udeladelse af den klassiske fortsættelse om, at også *vi* forandres med dem, vil vi her ganske kort

beskæftige os lidt med gravmælerne og det præg, de kan give forskellige afdelinger på en kirkegård.

I almindelighed går det jo nok sådan, at pladsøkonomi kræver, at en kirkegård atter må indtage det areal til begravelse, som for længe siden er blevet belagt. Med denne ny ibrugtagen af gravgården, vil det præg gå tabt, som stammer fra de gravmæler, der har været brugt, dengang gravgården blev åbnet for begravelser. Enten vil gravgården komme til at rumme mindesmærker fra forskellige tidsperioder, eller den vil kun rumme dem, der har været brugt i belægningsperioden: første, anden og så videre. Det kommer an på, hvor radikalt gravgården bliver anvendt. På de mosaiske kirkegårde kan man rent umiddelbart følge stiludviklingen fra den første til den sidste begravelse, fordi gravene aldrig tages i brug påny, og i det omfang mindesmærkets holdbarhed har kunnet klare det, vil det da kunne vidne om fordums stilformer og sædvaner, og på brødremenighedens kirkegård vil man kunne se, at stilformen bevares uanset skiftende tider (jv. VK pag. 118). Men på vore evangeliske kirkegårde (kirkelige eller kommunale) er det ganske anderledes. De gamle mindesmærker ophugges før eller senere; de udgår af billedet.

Da jeg for få år siden var i *Karlskrona* (Blekinge) og sammen med den senere avdøde kyrkogårdsföreståndare, *Albert Langwagen*, studerede den store kirkegård der, slog det mig, hvorledes man netop her havde undgået den decimering af de gamle gravmæler, og hvordan tværtimod gravgård efter gravgård prægedes af den bestemte tid, da den først var taget i brug. De store og gamle gravgårde var her omgærdet af stammede lindehække i smag med dem, der er brugt på *Odense Assistens* kirkegård, og inden for denne ramme kunne man fra sted til sted uden andet end gravmælerne klassificere perioderne for begravelserne ved disse gravmæler, og omvendt. Mens i de ældste og ældre gravgårde det øvrige af gravene var sprunget i græs, og dette græstæppe altså lå som en grøn og værdifuld bund omkring, og mellem gravmælerne stak de vexlende tiders mindesmærker op og tegnede med største tydelighed typerne fra periode til periode, — visende os sandheden i det gamle ord: *tempora mutantur*.

Fig. 231.
Gamle gravmæler på
Karlskrona kirkegård,
Sverige.

Fig. 232.
Gamle gravmæler
sammesteds;
perioden 1870-72.

Fig. 233.
Gravmæler samme-
steds, perioden
1875-77.

Fig. 234.
Nyere gravmæler
sammesteds.
Fotos fig. 231 og 233-34:
J. Th., 1948.

Fig. 235.
Gravmæler samme-
steds, perioden 1913.
Foto: J. Th., 1948.

Fig. 236.
Gravmæler samme-
steds, perioden
fra 1937.

Billederne her turde vise noget af dette ganske tydeligt. På fig. 231 ser vi kirkegårdens ældste gravminder, der i deres grå og mestendels ganske ubehandlede sten er typiske bautasten, fundet i nærheden og rejst på stedet; det er kun lidt, der står på hver af dem, men nogle har dog fået indhugget en cirkel eller oval, hvori der engang har været nogle data at læse; men på grund af forvitringer skimtes de kun svagt nu, — og ud over bautastenen er der praktisk taget ikke noget andet mindesmærke, men tiden har her givet dem en smuk og fin marmorering. I dette græs-milieu synes de at være direkte efterkommere efter de bautasten, som for 8-900 år siden rejstes ved kæmpehøje og i skibssætninger, — manende taler de til os ikke blot om tiderne, der skifter, men også om, at vi jo er af samme rod.

Ser vi på billedet fig. 232, er der sket en kedelig blanding af gammelt og nyt, og på fig. 234 og 235 er forandringen nærmest chokerende; der ligger bare 40 år mellem de opretstående og ubehandlede bautastene og de liggende og

stærkt polerede sorte granitkvadre, hvor overfladebehandlingen næsten har nået et yderpunkt, og som i hvert fald ganske berøver stenen dens naturlige udseende og karakter; spredt imellem de liggende og hældende står de ligeledes stærkt behandlede oprette, hvis form er tvunget ind i noget geometrisk og stereotyp. Man glædes over, at der er nogle få mennesker, som har foretrukket gravmælet i træ eller jern, selvom disse variationer giver nogen uro i billedet; det forsonende og mildnende græstæppe avsvækker uroen noget. At der er anbragt flere penge i denne tids gravmæler turde naturligvis være uden for al diskussion.

Og så har vi billederne af den nuværende generations gravrækker og gravmæler (fig. 236). Det er den »moderne« smag, indtil nu i hovedsagen enerådende i Sverige: det oprette og mer eller mindre behandlede gravmæle, der har fået ryghækken til baggrund og som et slør for gravmælet bagtil, — for det brud med traditionerne er der sket det, at gravmælerne ikke som forhen alle vender imod øst, men de vender imod gravstedsgangen og ligger altså række for række med ryggen til hinanden. Der er søgt nogen disciplinering af gravmælerne, hvad det moderne menneske altså *behøver*, mens man forud kunne klare sig med *instinktet*, der dikterede, hvad man burde gøre; men denne disciplinering har ikke givet noget strålende godt resultat; i hvert fald giver uligheden i gravmælehighøjder, former og materiale mere uro end de »udisciplinerede« gravgårde fra halvfjerdsene.

Når vi har givet dette lille temmelig sjældne retrospektive galleri fra Karlskrona, kan vi ikke undlade at bede kirkegårdsledere og kirkegårdsmyndigheder i de nordiske lande tænke på hver på deres plads at skabe noget lignende. Ikke at man skal lade hele gravgårde ligge, — vi ved, at det er utopisk at ønske noget sådant; men lad visse mindre partier bestå, eller giv et sted på kirkegården plads til en minde-lund for de gamle gravmæler, — helst sådan at de samles i tidsbestemte typer, for så virker de kraftigst. En mængde af de gamle gravmæler, der går ud af kurs, rummer kulturhistorisk, personalhistorisk, lokalhistorisk og stilhistorisk så mange værdier, at de bør bevares. At der i kirke-loven er bestemmelser om, at gravmæler

ikke må fjernes, når de rummer minder om bekendte mænd o. s. v., kan være meget godt og må naturligvis efterleves. Men også en »Jens Vejmand«s frønnede bræt eller skæve trækors, halvtredsernes grottesten og romantikens obelisker eller knækkede søjler taler et stærkt sprog, og de bør bevares, selvom de ikke er sat som minder over folk, der nævnes i Danmarkshistorien eller et andet værk, hvor de berømtes navne er fæstnet. Den kloge og dygtige kirkegårdsmand vil forstå at samle sådanne gravmæler fremfor at gøre dem i penge, og han beriger sit sogn og sin bys kulturminder derved.

Service på vore kirkegårde

Kirkegårdsinspektør H. D. Ørsted-Hansen

Ordet *service* kan næppe oversættes til et dansk ord, der i sig selv rummer det, vi forstår ved begrebet. Det er derfor gået med ordet *service* som med adskillige andre fremmedord, der ganske kort siger det, vi på dansk behøver flere ord for at udtrykke, de glider ind i vort sprog, de ses jævnligt på tryk, høres i daglig tale, og enhver kender ordets mening.

Begrebet *service* kender vi, — eller vi savner det — i forretningsverdenen, hvor det i krigsårene næsten blev udryddet. Adskillige unge under krigen uddannede forretningsmænd har desværre aldrig lært betydningen af dets anvendelse i praksis.

Nu er vore kirkegårde jo ikke forretninger i egentlig forstand, men således som de administreres er der alligevel mange steder knyttet betydelige forretningsmæssige interesser til deres drift.

Dels af den grund, men måske i højere grad fordi vi, der har med kirkegårdes drift at gøre, er publikums tjenere på en noget anden måde end forretningsmanden, har vi ikke alene forretningsmæssig interesse i, men simpel pligt til at yde de mennesker, der har ærinde på vore kirkegårde og kontorer, den videst mulige *service*.

Der hersker ikke tvivl om, at man i den henseende er nået vidt mange steder, men visse oplevelser har vist mig, at der også findes kirkegårde, hvor man tilsyneladende kun har periferisk kendskab til

det omhandlede begreb akkurat som den under krigen uddannede forretningsmand.

Det kunne måske derfor være nyttigt at undersøge, på hvilke områder vi i den henseende bl. a. kan sætte ind.

»Som herren er, så følge hans svende«, siger et gammelt ord, og det er indlysende, at kirkegårdslederens eget eksempel og hans interesse for sagen har den allerstørste betydning. Han må være til at få i tale såvel inde som ude. Er han af den brøsigte og selvbevidste type, har han pligt til overfor publikum at båndlægge sit temperament, og han må endvidere lære sine folk fra den ældste til den yngste at optræde høfligt og hjælpsomt overfor alle, som henvender sig til dem.

Den, der har prøvet på en fremmed kirkegård at finde en forlængst afdøds gravsted, ved, hvor vanskelig en sådan opgave kan være. Man opgiver og må ty til kontoret om hjælp. Selv om den søgende kun er i stand til at give ufyldstgørende oplysninger, bør man ikke fra kontorets side sky nogen ulejlighed for at finde frem til gravstedets beliggenhed. Er det endelig fundet, noteres dets betegnelse, afd., gravgård og nr. og udvises på kirkegårdens kort. Nu må man huske, at ikke alle har forstand på at se på et kort, og mange er helt ude af stand til at sammenholde det med selve kirkegården, så det bør være en selvfølge, at den pågældende ved henvendelse på kirkegården ikke blot vises »i den retning«, men at en af kirkegårdens folk viser frem til det efterspurgte gravsted. Det er en ringe ulejlighed for den lokalkendte, men en *service*, som avler taknemlighed og bør kunne forekomme på alle kirkegårde, store som små. —

Det er vist almindeligt ved alle større kirkegårde, at man sender girokort ud om foråret, så publikum kan indsende betaling for renholdelse, grandækning, forårsblomster, sommerblomster o. s. v. Men da en giro undertiden opfattes som en regning eller opkrævning, er det klogt at lade girokortet påtrykke: »Hermed tilbydes for året 19 . . . Renholdelse o. s. v.« Alle priser anføres, og modtageren har da blot at overstrege det ikke ønskede og sende beløbet.

Dette system kan føres et skridt videre, idet man lader trykke andre girokort med teksten: »Tilbud! — Ved inspektion af